

ДО ПИТАННЯ ПРО АД І ПЕКЛО

У наш час чомусь прийнято вважати, що в українській мові не живається слово “ад” з тієї причини, що воно, по-перше, буцімто є російським і в українській лексиці його ніколи не було, а по-друге, на тій підставі, що існує його відповідник – “пекло”. Іншими словами, обстоюється позиція, згідно з якою в українській мові еквівалентом грецького “гадес” (ад) виступає виключно слово “пекло”. Втім, відслідковуючи етимологію українського слова “пекло” (конкретніше про це мова бути йти дещо нижче), відзначимо, що воно за своїм змістом таким не завжди може виступати.

Так, згідно з ранньохристиянським віровченням, “гадес” (ад) означає місце посмертного перебування до часу Страшного суду всіх без винятку людей – і праведників і грішників, бо ж і “рай” (чи “лоно Авраамове”) і “геєнна огненна” (чи “місце мук”), представляючи кожна осібно дві його (гадесу) сфери, власне, й утворюють сам гадес як світ померлих.

Проте зауважимо, що початково ранньохристиянське вчення про потойбічне життя все ж не виглядало таким упорядкованим і остаточно визначеним. З одного боку, палестинські християни начолі з апостолами Петром, Іваном та Яковом обстоювали традиційне іудейське вчення про душу, загробне життя і суд, згідно з яким потойбічний світ хоч і називався “гадесом”, але не мав нічого спільного з “гадесом” греко-римської релігії, міфології та філософії. По суті, він був лише невдалим грецьким відповідником єврейського слова “шеол”.¹ Доказом цьому слугує передусім сам новозавітний канон, в якому ідея гадесу, як також і положення про вічність душі, повністю відсутня, за винятком хібащо Павлових послань і двох місць у синоптиків (Мт. 10:28; Лк. 16:19-26).² З іншого ж боку,

* ПАВЛЕНКО Павло Юрійович – кандидат філософських наук, науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України.

¹ До речі, подібна ситуація має місце і в Септуагінті, де замість оригінального “шеол” також практично скрізь стоїть слово “гадес”.

² Ми навмисно не включаємо до цього переліку текст Лк. 23:43 і ось з якої причини. Виходячи з того, що “слова в рукописах Нового Завіту писалися без дихань, без розділових знаків” [Толковая Библия...: В 11-ти т.- Пб., 1911.- Т.8.- С. 13] (і в оригіналі Лк. 23:43 має наступний вигляд: “καὶ εἶπεν αὐτῷ ἀμὴν σοὶ

еллінохристиянство, патроном якого був апостол Павло, обстоювало вчення про вічність душі, у контексті якого положення про гадес було наближене до елліністичного.

До речі, деякі з сучасних західних богословів переконані, що саме палестинське християнство чи іудеохристиянство³, а не паулінізм, було у своїй основі тим справжнім, заснованим Ісусом Христом (Ісусом із Назарету), а згодом поширюваним його апостолами, християнством. Незважаючи на суворі засудження офіційною Церквою іудеохристиянства як ересі, тексти новозавітного канону, зауваги Апостольського Єрусалимського собору⁴ (прибл. 49-50 рр.) все ж таки яскраво засвідчують, що справжнім, Ісусовим християнством було саме іудеохристиянство, яке, обстоюючи ідею єдності свого віровчення і культу зі старозавітним іудаїзмом, хоча й вживало грецьке слово “гадес”, але за смисловим наповненням подавало його як цілком синонімічне з іудейським поняттям “шеол”.

“Шеол” (староєврейське שְׁאוֹל (sh'ôwl) (чи שְׁאוֹל (sh'ôl)) можна буквально перекласти зі староєврейської як “місце мертвих”, “могила”, “яма”. Що “шеол” є дійсно “могилою”, а не якоюсь сферою потойбічного існування душ померлих, підкріплюють різні місця зі Старого Завіту. Зокрема: “Вийде дух його – і він до своєї землі повертається, - того дня його задуми гинуть!” (Пс. 145:4); “Краще собаці живому, ніж левові мертвому! Бо знають живі, що помруть, а померлі нічого не знають...” (Ек. 9:4); “А помре чоловік – і зникає, а сконає людина – то де ж вона? Як вода витікає із озера, а річка спадає та сохне, так і та людина покладеться – й не встане, - аж до закінчення

λεγω σήμερον μετ' εμου εση εν τω παραδεισω”), присутність чи відсутність в цьому вірші ідеї загробного життя залежить виключно від проставлення “дихання” відносно слова σήμερον (sēmēron) (букв. “нині”, “сьогодні”, “зараз”). Більшість перекладів (у тому числі й українські) тільки за рахунок маніпуляції розділовим знаком, а часом і взагалі порушення оригінальної послідовності слів, вкладають в уста євангельського Ісуса ідею посмертного буття душі. Як на нас, то суто іудеохристиянська Євангелія від Луки не може, всупереч своєму контексту, вчити тут ідеї загробного життя особистості. Зауважимо принагідно, що лише Rotherham Bible (1902 р.), певно що, єдина з усіх існуючих на сьогоднішній день перекладів Біблії, правильно (у відповідності до контексту Євангелії від Луки) проставляє розділовий знак (у даному випадку двокрапки) відносно відповідника слова σήμερον у тексті Лк. 23:43: “And he said unto him – Verily, I say unto thee *this day*: With me, shalt thou be in Paradise”.

³ Ще одна назва – “петранізм” (за ім'ям ап. Петра).

⁴ Дискусію Апостольського Єрусалимського собору містить 15 розділ Книги Дій апостолів.

неба не збудяться люди та не прокинуться зо сну свого” (Йов 14:10-12). Більше того, на це вказують і ті старозавітні цитати зі словом “шеол”, які наводяться в Новому Завіті грецькою (“шеол” тут подається вже як “гадес”) і які, згідно з контекстом, також не вказують на те, що в ньому (Новому Завіті) іудейський “шеол” абсолютно тотожний із грецьким “гадесом” (αδης (ha;dēs) (чи Αιδης)).

Так, у Діях апостолів (2:27) наводиться цитата з Книги псалмів (15(16):10): “Бо не позоставиш Ти в аду (у оригіналі стоїть αδην – П.П.) моєї душі, і не даси Ти Своєму Святому побачити тління!” Однак в єврейському оригіналі сказано інакше: “Бо Ти не опустиш моєї душі до шеолу, не попустиш Своєму святому побачити тління!” (Пс. 15(16):10) Як бачимо, хоча у Діях і подається замість “шеолу” грецьке слово “гадес” (αδης), проте кидається у вічі той факт, що в цьому гадесі навіть душа праведника зазнає *тління*, а не існує в стані свідомого посмертного блаженства.¹

Що стосується тексту Євангелії від Луки 16:19-26 і Євангелії від Матвія 10:28, то вони (з огляду на те, що в цих Євангеліях геть-чисто відсутні положення про вічність душі й ідея гадесу як царства померлих душ) є просто винятками чи, можливо, пізнішими інтерполяціями переписувачів, бо ж з Лк. 16:19-26 і з Мт. 10:28 таки слідує, що душі всіх людей є вічними і, потрапляючи до гадесу, отримують там посмертний суд і вирок. Так, у 23 вірші Євангелії від Луки, до уваги зокрема кидається наступний уривок: “І, терплячи муки в аду... (у оригіналі стоїть “гадес” (αδης))”

Як на нас, то ці два тексти з’явилися в названих Євангеліях лише з часом і не виключено, що саме під впливом вчення апостола Павла, який, на відміну від палестинських християн, обстоював, на кшталт фарисеїв, до яких свого часу належав і сам, ідею вічності душі (чи духу) людини, а відтак, зрозуміло, і саму ідею гадесу в дусі еллінізму. Втім, як ми вже зауважили вище, ідея загробного життя в оригінальних книгах Старого Завіту повністю відсутня. Іудейське ж поняття “шеол” лише з III-II ст. до н.е. стає спорідненим із грецьким “гадесом”, і то завдяки зносинам іудеїв з єгиптянами, а особливо з греками на теренах Єгипту за часів Птолемеїв і Селевкідів [Беленький М.С. Что такое Талмуд.- М., 1970.- С. 66]. Саме в цей час з’являється

¹ Між іншим, Септуагінта також подає у Пс. 15(16):10 замість “шеолу” “гадес”: “οτι ουκ εγκαταλειψεις την ψυχην μου εις αδην ουδε δωσεις τον οσιον σου ιδειν διαφθοραν” (“because thou wilt not leave my soul in hell, neither wilt thou suffer thine Holy One to see corruption” (An English Translation of the LXX).

талмудистська література, яка починає подавати смерть, на відміну від книг Старого Завіту, не як зникнення особистості, не як протилежність до життя, а як післяземну фазу її буття. Хоча, треба сказати, такі уявлення ще довго залишалися чужими для іудейського загалу. Принаймні вони не були широко популярними, як то вже видно з Нового Завіту, у канун і в час первісної християнської проповіді.

Тенденція витлумачувати іудеями свій шеол як царство померлих душ, розмежування його на дві сфери не було оригінальним для них. Подібні уявлення обстоювалися ще стародавніми греками, які якраз і поділяли гадес на “тартар”² (сферу, де мешкають нечестиві) і “елізій”³ (місце перебування душ праведників). Душі після смерті зазнають справедливого суду у відповідності до того, як вони жили на Землі, перебуваючи в тілі.⁴ Отже, саме під впливом грецьких уявлень про загробне, іудейські поняття “рай” і “геенна” зазнають суттєвої смислової корекції, стаючи, відповідними смисловими еквівалентами грецьких понять “елізій” і “тартар”: рай і елізій – це божественно-прекрасні місця з пишною рослинністю для щасливого життя і втіх праведників, а геенна і тартар – місця жажливих катувань і нестерпних мук грішників.

Так, у Талмуді читаємо, що душі тих, хто помер, забирає володар підземного царства Дума, який відсилає душі праведників до престолу Божого, а грішників – до володаря мертвих (Шаббат, 152, б). Згідно з Талмудом, шеол стає поділений на дві відокремлені одна від одної сфери (рай⁵ і геенну⁶), в яких перебувають, незалежно одні від

² Грецьк. *ταρταρος* (tartarōs) – за уявленнями греків, найглибша і найжажливіша безодня в гадесі, в якій перебувають у катуваннях і муках душі нечестивих.

³ Елізій – грецьк. букв. *Ἔλυσιον* (ἔλυσιον) (Elysiion (pedion)) – буквально “Сісейські (поля)” – за уявленнями греків, посмертні помешкання душ праведників.

⁴ *Обзорь мнѣній древнихъ...* - М., 1842.- С. 24.

⁵ Староєвр. *גַּן* (gan) (від *גַּן־עֵדֶן* (gānan)) – букв. “закритий, захищений, загороджений сад”.

⁶ Геенна – староєвр. *הַיָּם הַגָּדוֹל* (gay’ Hinnôm), *הַיָּם הַקָּדוֹן* (gay Hinnôm) чи просто *הַיָּם* (Hinnôm) – назва глибокої й вузької долини (долина Гіннома (єврейською “Ге-Гінном”) чи Гінномових синів (Бен-Гінном)) на південно-схід від Єрусалиму, в якій іудеї за часів царя Ахаза, відійшовши від заповітів своєї віри і ставши ідолопоклонниками, приносили на вогнищі в жертву Молоху своїх дітей (2 Цар. 16:3; 2 Хр. 33:6; Єр. 7:31, 19:2-6, 32:35). Пізніше цар Йосія, з метою осквернити долину Гіннома як місце колишнього ідолопоклонства, перетворив її на звалище, куди стали звозили й скидати для знищення у вогні з усього Єрусалиму сміття, нечистоти і трупи тварин (2 Цар. 23:10; 2 Хр. 34:4-5; Єр. 19:11-13). З тим, аби не

одних, душі праведних і грішних. При цьому, як зазначено в Талмуді, рай і геєнна розташовані так, що з одного з них можна бачити, що діється в іншому. Відтак “шеол” тепер вже не позначає символічно могилу людства, а є “підземним місцем, яке населене тінями померлих”, стаючи, по суті, вже “царством померлих” і тотожним поняттям із гадесом. Відображення цього талмудистського положення про шеол ми якраз і знаходимо в євангельській притчі “Про багатія та Лазаря” (Лк. 16:19-26) і у Євангелії від Матвія (10:28).

Проте грецький “гадес” ні за яких обставин не можна ототожнювати з традиційним старозавітним (а поруч й іудеохристиянським) “шеолом”, оскільки останній у Писанні виступає все ж таки символом могили, а не сферою потойбічного буття душ. Це важливо повсякчас пам’ятати, навіть попри ті зауваги християнської ортодоксії, що ідея потойбічного життя успадкована релігією Христа саме від старозавітного іудаїзму і, як така, була спочатку проголошена Всевишнім ще за часів Тори. Навіть в популярних виданнях допускається подеколи безпідставна неточність, що буцімто “стародавні євреї вірили, що смерть настає тоді, коли душа покидає тіло і оселяється в глибині Землі – Шеолі...”, продовжуючи там “своє звичайне життя”. Дійсно, той, хто помер, згідно з релігією Тори, після смерті потрапляє до “шеолу”. Однак староеврейське “шеол” аж ніяк не може розглядатися місцем посмертного мешкання душ. І це на тій підставі, що, по-перше, душа не є вічною, оскільки сама людина й є тією душею, а по-друге – людина, помираючи, вмирає разом зі своєю душею: мертва людина – то мертва душа.

Дуже важко вже зараз сказати, яку позицію щодо смерті проголошував сам історичний Ісус із Назарету. Коли брати до уваги канонічні Євангелії, то, як ми переконалися, у його словах звучить суто іудейська традиційна концепція. Така ідейна зорієнтованість (і в першу чергу щодо душі з усіма висновками) була притаманна для так званого іудеохристиянства. Усі ж традиційно-християнські положення

перетворювати долину на осередок антисанітарії, тут постійно підтримувався вогонь. У передхристиянському іудаїзмі, а опісля також і в християнстві, долина Гінном стала виступати символом вічних посмертних мук, так що її назвою (Ге-Гінном) стали називати одну зі сфер видозміненого під впливом еллінізму шеолу. Так, у геєнні нечестиві душі грішників вічно страждають в огні за свої злочини. У цьому контексті стає зрозумілим і євангельський вираз “геєнна огненна” (Мт. 5:22, 18:9, Мк. 9:47). Зазначимо тут принагідно, що християнське слово-поняття “геєнна” (грецьк. γέεννα (г’єєнна)) являє собою лише грекомовну передачу єврейського слова “Ге-Гінном”.

(вічність душі, загробне життя особистості, ряд організаційних положень щодо громади, морально-етичні норми) були впроваджені апостолом Павлом. Саме у Павлових посланнях ми вперше в християнських Писаннях зустрічаємо положення про вічність особистості, і головне, про гадес (ад), які наближені до традицій еллінізму, зокрема філософії Платона і які, у свою чергу, пізніше становитимуть характерні для релігії Євангелій риси. Так от, у розумінні Павла духи (в іншому контексті – душі) всіх померлих після смерті тіла переходять до гадесу і там чекають часу свого воскресіння.

Проте, коли спробувати звести всі протиріччя між іудеохристиянством і паулінізмом щодо потойбічного життя до якогось спільного знаменника, то *всі* померлі потрапляють до гадесу (аду) і там перебувають до часу воскресіння й остаточного суду. За християнським вченням, гадес (ад) поділений на дві незалежні частини – рай і “місце мук” чи геєнну (власне, “пекло”). У цьому він подібний до традиційного грецького “гадесу”, який також має дві частини – “елізій”, який в християнстві стає “раєм”, і “тартар”, який для християнства уособив місця катувань.

Вживання ж у такому контексті слова “пекло”, як відповідника грецького “гадес” (чи аду), може вщент спотворити саму ранньохристиянську ідею про гадес і ось з якої причини:

Українське слово “пекло” (як, до речі, і польське “piekło”, і сербське “pekeli”, і литовське “pekla”, і старопруське “pickulis”, і угорське “rokol”) походить від слов’янського “пъкло”, яке початково означало “березову смолу”, “дъоготь” [Ларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу.- К., 1992.- С. 243] і яке, швидше за все, утворилося від латинського “picula” – “смола” чи “ріх” – “смола”, “дъоготь” [Пекло // Мифологический словарь.- М., 1990]. А оскільки цей дъоготь видобували за допомогою вогню, то “пъкло” у слов’ян з часом стало означати також і “жар”, “вогонь”, “варену смолу”, “вар” [Пекчи // Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка (современное написание слов).- М., 1998].

Грецьке ж слово αἴδης (ha;dēs) (чи Αἴδης) (утворене від поєднання частки Α (a) – “не” та слова εἶδω (ēidō) – букв. “знати”, “споглядати”, “розглядати”, “мати пізнання”, “спостерігати”, “відчувати”, “бачити”, “переконуватися”, “повідомляти”, “розуміти”, “бажати”) буквально означає “невидимий”, “невідчутний”, бо ж αἴδης, як світ посмертного перебування душ (чи духів) померлих, є за природою нематеріальним, а відтак невидимим для ока і закритим для чуттєвого пізнання.

На підставі вищезазначеного яскраво видно, що слово “пекло”, за своїм смисловим наповненням, аж ніяк не може бути відповідником “гадесу” (аду), оскільки воно за змістом, по суті, немає нічого спільного з такими поняттями як “жар”, “вогонь”, “смола”. Більше того, підмінюючи у контексті ранньохристиянського віровчення слово “гадес” (ад) словом “пекло”, ми тим самим утворюємо смислову нісенітницю. Так, називаючи “гадес” (ад) “пеклом”, ми в такий спосіб перетворюємо й поняття “рай” на місце посмертних тортур і мук, бо ж, згідно з ранньохристиянськими уявленнями, рай у нас починає перебувати у пеклі, тобто у місці, наповненому жаром, вогнем і смолою (іншими словами, за смыслом, у геєнні), а це – безглуздя.

Це вже у більш пізніший час, коли Церква істотно переглянула своє віровчення про смерть і загробний стан (а по суті, замінила початкове християнське положення про гадес новим і відмінним), перенісши рай на небо, у світ божественного буття, поняття “гадес” (ад) стало ототожнюватися з поняттям “геєнна”. Гадес став асоціюватися з посмертними тортурами грішників, із Сатаною та його демонами, бо перетворився, за церковним віровченням, на місце перебування всього нечистого.

Так, у англомовній “Енциклопедії релігії” зазначається, що у римо-католицькому і східно-православному християнстві “адом (гадесом – П.П.) вважається стан нескінченного покарання (грішників – П.П.)..., для якого характерні вогненні муки та катування...”, “ад – це доля вічного вогню та покарання, якої чекають прокляті” [Цит. за: Вечные мучения: почему эта доктрина вызывает беспокойство? // Сторожевая башня.- 15 апреля 1993.- С. 5]. Ад – це панування “мороку”, “тісноти”, “невиразних криків грішників”, “духів злоби”; це – “клекотання полум’я геєнни” та знуцання над грішниками “в адській радості” “жахливих демонів” [Дьяченко Г. Духовные посеы.- К., 1991.- С. 198-199]. Ад – “місцеперебування душ грішників, приречених на вічні муки” [Ад // Советский энциклопедический словарь.- М., 1982]. Ад “у християнських уявленнях – це місце вічного покарання знедолених ангелів та душ померлих грішників” [Ад // Современный энциклопедический словарь.- М., 1998]. Ад – “місце, яке деякі релігії вважають за помешкання померлих, чи диявола та засуджених грішників”; “місце чи стан страждання, зла, гріховності” [The Pocket Oxford Dictionary.- Oxford University Press, 1994].

З огляду на це, серед українського простолюду навіть існує повір’я, що саме в аду чорти у казанах зі смолою варять грішників і примушують їх язиками лизати гарячі сковороди. Між тим, зауважимо на цьому особливо, українці традиційно вживали поруч обидва слова –

і “ад”, і “пекло”, які, до того ж, розводилися ними за поняттями. “Де сонце сходить, там буде рай; де сонце буває ополудні, там – пекло; а де сонце ніколи не буває, там – ад. За великі гріхи посадять в ад, за менші – в пекло, а безгрішних улаштують в рай. В раю жити добре – там добре п’ють і їдять; а в аду комашкаються (безперервно вовтузяться, як мурашки): той везе лозу; той кричить “пити!”, а в нього крізь горло вода летється; той у смолі кипить” [Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях.- К., 1993.- С. 127]. За цим текстом, “пеклом” і “адам” називаються окремі рівні і стани покарання, а водночас і сфери посмертного перебування нечестивих, найжахливішими серед яких є навіть не пекло, а саме ад.

Таким чином, залежно від контексту, в українській мові слова “ад” і “пекло” не завжди можуть виступати синонімічними відповідниками, так би мовити, смисловими близнюками. На нашу думку, поняття “пекло”, з огляду на ранньохристиянський контекст, може вважатися відповідником виключно тільки поняття “геєнна огненна”. Будь-яка підміна “аду” чи “гадесу” словом “пекло” у ранньохристиянському контексті, а тим більше у контексті греко-римської релігії, міфології та філософії, неприпустима. Тих же, хто думає, що слова “ад” в українській мові ніколи не існувало відсилаємо до “Словаря української мови” Б.Грінченка, який, поруч зі словом “пекло”, подає й слово “ад” (у словнику вони виступають синонімами) [Грінченко Б. Словарь української мови.- К., 1907].

Зауважимо тут принагідно, що добрим доказом справедливості цієї позиції слугує ще й той факт, що найвідоміші українські переклади Нового Завіту (а це – переклади І.Огієнка, І.Хоменка та переклад 1997 р. Українського Біблійного Товариства), з тим, аби уникнути відомих нам абсурдних смислових ситуацій, навмисно не використовують слово “пекло”: вони вживають виключно “ад”, тим самим доводячи, що в українській мові це слово має право на існування.